

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOUTHERN REGION IN THE CONTEXT OF FORMATION THE ECOLOGICAL EARTHS' CONSTITUTION

Інна ПОТАЙ,
кандидат технічних наук,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, Миколаїв

Inna POTAY,
PhD Technics,
Admiral Makarov National University
of Shipbuilding, Mykolaiv

Економіка України переживає непростий період після кризового відновлення ситуації, коли формування нових ринкових механізмів має відбуватися на тлі стабілізації економічного розвитку всієї соціально-економічної структури регіонів. Гостроти проблеми сталого розвитку України надає формування багатьох дестабілізуючих факторів. Нестійкість – це лише одна характерна риса функціонування економічних систем усіх рівнів. При цьому відсутнє адекватне цим процесам інституціонально-правове середовище, яке сприяє забезпеченню економічної безпеки, ефективному управлінню сталим розвитком підсистем національної економіки. При всій розробленості проблем стійкості залишається багато суперечних, невирішених питань, що зумовлені не тільки динамічністю й багатогранністю даної проблеми, а й досягненням критичного рівня у взаємодії людської цивілізації з навколишнім середовищем.

У зв'язку з цим особливий інтерес становить поняття сталого розвитку. Сама концепція сталого розвитку набула поширення від Комісії Брундтланд, яка об'єднала поняття «розвитку» та «екології» в єдине ціле. Після цього у світовому співтоваристві почали формуватися теоретичні основи підґрунтя цієї концепції, а термін почав сприйматися як універсальне поняття, як нова модель розвитку цивілізації.

Ще на початку 90-х років минулого століття було запропоновано ідею створення глобального правового акта міжнародної екологічної безпеки – Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) – та органів контролю за дотриманням норм цього документа. Така ідея стала результатом інтенсивного наукового пошуку шляхів виходу з критичної ситуації загальнопланетарного масштабу, спричиненої поглибленням екологічної кризи та нестабільністю соціально-економічного розвитку. Символічно, що шлях порятунку людства від екологічної катастрофи запропонував учений із постчорнобильської України – академік НАН України **Ю. Туниця**.

Порівняння двох соціально-наукових феноменів – Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) та концепції сталого розвитку – дає змогу побачити в них багато спільного щодо витоків, мети, базових принципів. Обидві концепції детерміновані соціокультурними суперечностями та глобальними негараздами нашої доби – періоду динамічного соціально-економічного та етнокультурного розвитку людства внаслідок поглиблення науково-технічної революції. Концепція сталого розвитку за своєю змістовою природою логічно ширша, ніж ЕКЗ (яка безпосередньо стосується соціоecологічної площини життя суспільства), але масштаб у них один – глобальний [1].

Метою статті є дослідження цієї проблеми в Південному регіоні України, тому що матеріальне й духовне благополуччя нинішнього і майбутніх поколінь залежить від правильного розуміння сутності сталого розвитку, визначення оптимальної взаємодії факторів соціально-економічного й природно-екологічного розвитку. Необхідність дослідження зумовлена також відсутністю досвіду проведення регіональної політики у

сфері забезпечення сталого розвитку, тому питання становить значний практичний інтерес, що особливо важливо для України.

Отже, довкілля та сталий розвиток розуміли як логічно споріднені. З цим пов'язано методологічну характеристику ЕКЗ: вона має бути спрямована на розв'язання всієї системи глобальних, а не лише екологічних проблем сучасності. Треба виходити з того, що всі без винятку глобальні проблеми – це єдина, цілісна система суперечностей сучасного життя й розвитку світової спільноти, а тому кожну з них можна розглядати лише відносно поза цим системним зв'язком.

Відповідно до задуму ЕКЗ втілює природоохоронний пафос прогресивної соціальної свідомості. Головний вектор ЕКЗ – збереження повноцінного природного середовища для нинішнього й прийдешніх поколінь. Зберегти довкілля у світових масштабах можна лише послідовною та системною екологізацією економіки країн. Сучасний тип економіки, який за своєю природою має ринковий характер, покликаний забезпечувати максимальний прибуток підприємця за найкоротші терміни, нехтуючи соціоecологічним добробутом заради ресурсного зиску. Саме ЕКЗ здатна рішуче припинити безглузду нагромадження багатства для порівняно невеликої купки населення коштом повного виснаження природи. Поступово концепція ЕКЗ набуває дедалі більшої популярності як у всіх регіонах України – державі, у якій вона зародилася й розвивається вже близько двох десятиліть, так і у світі [1].

Концепція сталого розвитку спрямована на розв'язання глобальних проблем у всій їх сукупності. ЕКЗ також не може абсолютно абстрагувати блок суто екологічних від решти проблем, адже в житті соціуму вони тісно пов'язані. Є певна відмінність у соціокультурному статусі двох порівнюваних концепцій. Передбачувана юридична обов'язковість вимог ЕКЗ, на відміну від ідеї сталого розвитку, залежить від узгодження принципів і положень ЕКЗ із чинним міжнародним законодавством, засадами конституційного права.

На сьогодні концепція сталого розвитку нашої країни є актуальною, тому що в сучасній економіці роль регіонів як суб'єктів економічної діяльності постійно зростає з огляду на їх нелінійний, асиметричний, хвильовий і циклічний характер. Зміни в економіці, які супроводжувалися скороченням обсягів промислового виробництва, падінням життєвого рівня значної частини населення, критичним зниженням ефективності національної економіки, вплинули на всьому економічному просторі на господарські системи регіонів, у яких були підірвані основи розширеного відтворення, сформувалися численні дестабілізуючі фактори розвитку. Нестійкість стала характерною рисою їх стану.

Осмилення проблем регіонального сталого розвитку почалося після придбання регіональними системами економічної самостійності в ринкових умовах. Незважаючи на численність робіт з проблем сталого розвитку, багато аспектів дослідження залишаються недостатньо розробленими. Дискусійним є трактування поняття «сталий розвиток», яке розглядається або занадто вузько – увага

На прикладі Південного регіону України обґрунтовано методологічний принцип екологічної економіки щодо створення єдиної еколого-економічної системи. Розроблено концептуальні засади сталого розвитку Південного Регіону в контексті Екологічної Конституції Землі.

By the example of Southern region of Ukraine the methodological principle of ecological economy, concerning creation of uniform ecological-economic system is proved. Conceptual principles of steady development of Southern Region in a context of the Ecological Earths' Constitution are developed.

акцентується переважно на екологічній складовій, або занадто широко – аналізується в контексті політичних, економіко-соціальних, екологічних, культурологічних, морально-етичних та інших параметрів, що виводить наявні дослідження за межі економічних проблем регіону, розмиваючи його границі.

Таким чином, поняття «сталий розвиток» досить динамічне, а основними формами сталого розвитку регіону можуть бути:

□ абсолютно сталий розвиток, який досягається за відсутності яких-небудь відхилень від заданих параметрів;

□ потенційно-безпосередній, пов'язаний з розвитком соціально-економічної системи регіону, що визначає міру її адаптивності до впливу мінливих екзогенних умов у країні;

□ фактичний розвиток, досягнутий у минулому періоді під впливом реальних факторів на даному рівні використання наявного виробничо-економічного потенціалу в регіоні.

Виходячи з цього, зафіксувати загальне уявлення про сталий розвиток регіону можна тільки на концептуальному рівні. Сам же процес переходу на модель такого розвитку буде в певному визначенні перманентним, фактично має здійснюватися безперервний перехід від однієї версії моделі до іншої. При цьому розвиток суспільства за кожною з цих версій буде являти собою процес сталого розвитку, що задовольняє вимоги поточного періоду й можливості розвитку в майбутньому.

Очевидно, що єдиного та обов'язкового для всіх регіонів сталого розвитку не може бути. Можна лише говорити про розробку заходів, що допомагають забезпечити досягнення певних проміжних цілей, які можуть уточнюватися та видозмінюватися в процесі модернізації економіки всієї країни й суспільства в цілому.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується значним загостренням проблеми її сталого розвитку. Нові економічні відносини вимагають розробки й реалізації державної стратегії забезпечення сталого розвитку регіонів. Однак уся система факторів (виробничі фонди, робоча сила, інвестиції тощо), крім природно-екологічних, розвивається в рамках соціально-економічної системи, тобто вона піддається впливу й регулюванню з

боку суспільства. Водночас вплив суспільства на природно-екологічні фактори обмежений закономірностями розвитку самої природи.

Оскільки реалізація державної стратегії сталого розвитку України є багатоплановою проблемою забезпечення балансу економічних і екологічних інтересів суспільства, вирішення цього завдання передбачає тісну взаємодію органів державної влади країни та її суб'єктів, а також органів місцевого самоврядування.

Однак на шляху до сталого розвитку стоять важкорозв'язні протиріччя. Задоволення людських потреб немислиме без експлуатації природних ресурсів. Будь-яке виробництво ґрунтується на використанні природних ресурсів, що становлять частину загального природного потенціалу ландшафтів. Еколого-економічна оцінка використання природних ресурсів містить у собі оцінку витрат на рекультивацію природного потенціалу ландшафту після його порушення, викликаного експлуатацією природних ресурсів. Якщо еколого-економічний підхід ігнорувати, то, як доводить досвід, це може призвести до тяжких наслідків – витрати на рекультивацію земель можуть згодом перевищувати вартість використаних ресурсів. Економія на відновленні нормального середовища проживання обертається трагічними еколого-соціальними наслідками: зниженням працездатності, погіршенням здоров'я, збільшенням смертності населення. Витрати на відновлення здоров'я, соціальні витрати, викликані погіршенням стану навколишнього середовища, можуть стати настільки значними, що збиток перекриє одержуваний економічний ефект.

На Півдні України історично склалися сприятливі фізико-географічні, гідрологічні, структурно-геологічні умови для формування якісних та кількісних показників природно-ресурсного потенціалу. Завдяки цьому розвивається виробничо-господарський комплекс як регіонів, так і країни в цілому. Сучасні проблеми, які виникли через нерациональне використання природно-ресурсного потенціалу, створюють базу для перегляду та переорієнтації всієї ресурсної політики пріоритетних напрямів розвитку Південного регіону.

Як відомо, до природно-ресурсного потенціалу регіону відносять природні умови (клімат, геологічні, морфологічні, гідрологічні, гідрогеологічні) та природні ресурси (земельні, водні, лісові, рекреаційні, мінерально-сировинні). Поряд з терміном «природно-ресурсний потенціал» використовується термін

Таблиця 1. Динаміка викидів в атмосферне повітря в областях Південного регіону

№ з/п.	Показники	Миколаївська область			Одеська область			Херсонська область			АР Крим		
		2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
1.	Загальна кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, од.	817	796	796	2459	2533	2672	940	940	1247	1739	1741	1840
2.	Загальна кількість суб'єктів/об'єктів підприємницької діяльності, що поставлені на державний облік, од.	376	391	431	540	552	575	284	290	12*	423	417	418
3.	Загальна кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що мають дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, од.	442	511	703	*	*	*	647	769	1103	1376	1943	2042
4.	Потенційний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел за суб'єктами підприємницької діяльності, поставленими на облік, тис. т	2773,39	2831,15	2903,19	10455,13	92384,58	3042694,3	133,102	141,352	148,903	*	*	*
5.	Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, тис. т, у тому числі:	89,61	85,82	83,10	192,2	175,129	181,171	84	80,4	74,2	155,2	137,4	141,5
	– від стаціонарних джерел, тис. т	25,78	24,43	21,452	34,4	25,877	29,165	11,9	9,4	5,3	31,2	26,4	32,4
	– від пересувних джерел, тис. т	63,83	61,39	61,65	157,8	149,252	152,006	72,1	71,0	68,9	124,1	111,0	109,1
	– у тому числі від автомобільного транспорту, тис. т	54,60	52,57	51,1	136,2	132,538	133,765	64,6	64,2	62,0	114,2	103,1	100,5
6.	Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на км ² , т	3,64	3,49	3,38	5,8	5,3	5,4	2,75	2,8	2,6	5,95	6,27	5,42
7.	Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на одну особу, кг	74,69	72,0	70,0	80,3	73,2	75,7	71,2	73,5	68,2	78,9	69,9	72,0
8.	Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних у розрахунку на км ² , т	1,05	0,99	0,87	1,0	0,776	0,875	0,4	0,3	0,2	1,19	1,01	1,2
9.	Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних у розрахунку на одну особу, кг	21,49	20,49	18,0	14,4	10,8	12,2	10,8	8,6	4,9	15,83	13,4	16,5
10.	Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел у розрахунку на км ² , т	2,59	2,49	2,5	4,7	4,5	4,6	2,3	2,5	2,4	4,76	4,26	4,18

* – інформація відсутня

Таблиця 2. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за видами економічної діяльності в областях Південного регіону

№ з/п	Види економічної діяльності	Обсяги викидів по регіону	
		тис. т	у % до підсумку
1	2	3	4
Миколаївська область			
	Усі види економічної діяльності, у тому числі:	21,452	100
1	Добувна промисловість	0,310	1,4
2	Переробна промисловість	11,370	53,0
2.1	металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	2,561	11,9
3	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	0,785	3,7
4	Діяльність транспорту та зв'язку	5,018	23,4
Одеська область			
	Усі види економічної діяльності, у тому числі:	29,165	100
1	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,668	2,29
2	Промисловість, у тому числі	19,880	68,2
3	добувна промисловість	0,006	
4	переробна промисловість, з неї	6,487	
	виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюну	2,136	
	хімічне виробництво	1,917	
	виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	0,739	
	виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	13,386	
5	Будівництво	0,488	1,67
6	Діяльність транспорту та зв'язку, у тому числі	6,281	21,54
	діяльність наземного транспорту	4,263	-
7	Інші види економічної діяльності	1,846	6,3
Херсонська область			
	Усі види економічної діяльності, у тому числі:	9,4	78,99
1	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,5	9,4
2	Добувна промисловість	0,0	0
3	Переробна промисловість – всього, з них:	1,5	28,3
	виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,7	13,0
	виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	0,2	3,3
	виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів	0,2	3,3
4	Виробництво та розподілення електроенергії газу та води	1,6	30,2
5	Будівництво	0,1	1,9
6	Діяльність транспорту та зв'язку	1,0	18,9
7	Інше	0,6	11,3
АР Крим			
	Усі види економічної діяльності, у тому числі:	32,3	122,7
1	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	4,6	100,6
2	Переробна промисловість	21,3	136,0
	у т.ч. хімічне виробництво	19,7	140,4
3	Енергетика	1,9	120,1

«еколого-економічний потенціал», який є близьким за сутністю до попереднього терміну. Еколого-економічний потенціал регіону – це теоретично обґрунтовані та практично доступні природні ресурси і властивості природних екосистем для розвитку господарсько-виробничого комплексу Південного регіону і країни в цілому, використання яких не створює загрози або небезпеки для навколишнього природного середовища.

Особливостями Південного регіону України є використання природно-ресурсного потенціалу для потреб промисловості, аграрного сектора економіки, а також для розвитку рекреаційно-туристичного комплексу. Наприкінці 80-х років ХХ століття в Південному регіоні України виникли значні протиріччя: або це аграрний сектор, або рекреаційна зона.

В Україні є багато прикладів нерациональної взаємодії людини з природою. Ці негативні приклади характерні й для світового господарства. Таке становище не може не призводити до природних катаклізмів, стихійних явищ, а також до значного погіршення якості довкілля в цілому. Території Південного регіону України не є винятком. Антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, нерациональне природокористування досягло загрозливого рівня для здоров'я людини та існування безпечного довкілля. Екологічний стан Причорноморського регіону України можна охарактеризувати як напружений.

Гостро постали такі екологічні проблеми: погіршення якості питної води; забруднення підземних вод; забруднення водоймищ стічними неочищеними водами; деградація земель під дією водної та вітрової ерозії; погіршення екологічного стану річок; розвиток процесів вторинного засолення та осолонцювання ґрунтів, підтоплення, забруднення території області побутовими та токсичними відходами, отрутохімікатами; зниження вмісту гумусу в ґрунтах, внаслідок чого зменшилась продуктивність сільськогосподарських угідь; розораність земель в ряді областей, яка перевищує всі допустимі значення: скорочення площі лісів та лісових смуг; наявність звалищ з великою кількістю невизначених отрутохімікатів [2].

Охорона атмосферного повітря – ключова проблема оздоровлення навколишнього природного середовища регіону. Її значення для всього живого на Землі неможливо переоцінити. Внаслідок діяльності людини в атмосферу потрапляє значна кількість забруднюючих речовин, зокрема при спалюванні різних видів палива (для опалення, виробництва електроенергії, під час експлуатації транспортних засобів) та при роботі промислових підприємств. Актуальною ця проблема є і для областей Південного регіону. Динаміку викидів в атмосферне повітря в Миколаївській, Одеській, Херсонській областях та АР Крим наведено в **табл. 1, 2** [2].

Проведені дослідження свідчать, що в цілому ситуація для сталого розвитку регіону змінилась на гірше. Серед основних негативних тенденцій, що перешкоджають досягненню цілей сталого розвитку в областях Південного регіону, за минулі роки можна виділити:

- збільшення тенденції дешевого імпорту продуктів харчування в деяких областях регіону;

- збільшення проблеми забезпечення продовольством, яка може бути вирішена тільки за рахунок зовнішньої торгівлі інноваційною продукцією з високою часткою ПДВ;

- наростання процесів мінімізації промислового виробництва в областях Південного регіону і зниження життєвого рівня;

- зростання соціальної нерівності як між населенням регіону, так і у країні в цілому;

- зниження фінансування охорони середовища, зменшення фінансування екологічної освіти всього населення;

- збільшення за останні роки не тільки негативних тенденцій забруднення середовища (токсичні, радіоактивні речовини, відходи, кислотні дощі), а й тривале руйнування уразливих екосистем, зниження всієї біологічної рівноваги.

В умовах, що склалися, модель сталого розвитку Південного регіону повинна передбачати досягнення взаємозалежних цілей соціальної, економічної та екологічної стійкості як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Одним з переконливих аргументів на користь цього є глобальні зміни клімату та інші перманентні глобальні й регіональні екологічні аномалії, до яких людство, на жаль, поступово звикає. І це є дуже небезпечним, адже, без перебільшення, загрожує нашому виживанню.

ВИСНОВКИ

1. Концепція сталого розвитку, не будучи юридичним (конституційним) документом, не має особливостей правового акта глобального характеру, проте Екологічна Конституція Землі змістовно є своєрідною правовою основою стратегії сталого розвитку.

2. Екологічна політика Південного регіону повинна бути погоджена з природоохоронними діями регіонів, які розташовані поруч, і в певному сенсі утворювати разом з ними єдине ціле.

3. Для вирішення завдань екологічної освіти й екологічного виховання в Південному регіоні необхідною є екологізація освітніх програм, професійної підготовки та перепідготовки фахівців, об'єднання техніко-економічних і методико-екологічних знань у єдиний системний процес.

4. При виборі тих чи інших варіантів розвитку регіону необхідно застосовувати комплексний підхід, що передбачає аналіз всіх взаємозв'язків, які виникають між об'єктами і суб'єктами природокористування, а також аналіз наслідків усіх заходів, які плануються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю.Ю. Туниць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – 440 с.
2. Екологічні паспорти Миколаївської, Одеської, Херсонської областей та АР Крим. Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/>.